

УДК 134(34):15

DOI 10.32755/sjeducation.2026.01.047

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ У ВІЙСЬКОВІЙ ОСВІТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ ЗДОБУВАЧІВ (-ОК) ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ганаба Світлана Олександрівна,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри психології, педагогіки та
соціально-економічних дисциплін,

Національна академія Державної прикордонної служби України

імені Богдана Хмельницького

(29027, Україна, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 26,

email: sveta_ganaba@ukr.net)

ORCID: 0000- 0002-4373-7075

Researcher ID: AAI -2054-2020

Сучасні воєнні умови демонструють радикальну трансформацію соціальних та професійних ролей. Жінки дедалі активніше залучаються до військової служби. Вони демонструють здатність виконувати завдання, які раніше вважалися суто «чоловічими». Жінки активно беруть участь у бойових та управлінських завданнях, а військові колективи стикаються з необхідністю адаптації до більш рівноправного середовища. Попри актуальність та різноплановість гендерної проблематики у сучасному науковому дискурсі, залишаються нерозв'язаними низка гендерних питань, пов'язаних із сектором безпеки та оборони.

Метою статті є розгляд природи гендерних стереотипів у військовому середовищі шляхом соціологічного аналізу досвіду здобувачів (-ок) вищої освіти.

Результати проведеного дослідження засвідчили збереження стійких гендерних стереотипів у середовищі військових закладів вищої освіти, що виявляється як у ставленні до жінок-лідерок, так і у визначенні їхніх професійних та кар'єрних перспектив. Попри поступову інтеграцію жінок у військову сферу та загалом позитивне ставлення до навчання у змішаних групах, в освітньому середовищі продовжують функціонувати бар'єри, зумовлені як упередженнями командирів і викладачів, так і обмеженими можливостями курсанток у реалізації лідерських ролей.

Аналіз відповідей респондентів (-ок) виявив суттєві відмінності у сприйнятті проблематики: курсантки частіше демонструють готовність до розвитку лідерських компетентностей і позитивно оцінюють жіноче командування, тоді як серед курсантів поширеним залишається традиційне уявлення про поділ військових функцій за гендерною ознакою. Такий розрив у поглядах свідчить про необхідність цілеспрямованої роботи з подолання стереотипів, зокрема шляхом гендерної освіти та формування практик

рівноправної взаємодії у військових колективах. Ефективне подолання виявлених бар'єрів можливе за умови впровадження комплексних заходів, серед яких: розвиток гендерно чутливого освітнього середовища, підтримка жіночого лідерства, підвищення обізнаності викладацького та командного складу щодо гендерних питань, а також стимулювання рівноправного партнерства між курсантами і курсантками. Такий підхід сприятиме не лише зменшенню впливу гендерних стереотипів, а й формуванню нової військової культури, що відповідає сучасним викликам і спрямована на підвищення ефективності підготовки майбутніх офіцерів.

Ключові слова: гендерні стереотипи, військовослужбовці, освітнє середовище, жіноче лідерство.

GENDER STEREOTYPES IN MILITARY EDUCATION DURING WAR: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF HIGHER EDUCATION STUDENTS/GRADUATES

Hanaba Svitlana,

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Psychology,
Pedagogics and Social-Economic Disciplines,
*Bohdan Khmelnytsky National Academy
of the State Border Guard Service of Ukraine
(46 Shevchenko Street, Khmelnytskyi, 29027, Ukraine,
e-mail: sveta_ganaba@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-4373-7075
Researcher ID: AAI-2054-2020*

Modern military conditions demonstrate a radical transformation of social and professional roles. Women are increasingly involved in military service. They demonstrate the ability to perform tasks that were previously considered purely "male". Women actively participate in combat and management tasks, and military teams are faced with the need to adapt to a more equal environment. Despite the relevance and diversity of gender issues in modern scientific discourse, a number of gender issues related to the security and defense sector remain unresolved. The aim of the article is to examine the nature of gender stereotypes in the military environment through a sociological analysis of the experience of higher education applicants.

The results of the study showed the persistence of persistent gender stereotypes in the environment of military institutions of higher education, which is manifested both in the attitude towards female leaders and in the definition of their professional and career prospects. Despite the gradual integration of women into the military and the generally positive attitude towards training in mixed groups, barriers continue to function in the educational environment, caused by

both the prejudices of commanders and teachers and the limited opportunities for female cadets to implement leadership roles.

Analysis of the respondents' responses revealed significant differences in the perception of the issue: female cadets more often demonstrate a willingness to develop leadership competencies and positively assess female command, while the traditional idea of the division of military functions by gender remains widespread among cadets. Such a gap in views indicates the need for targeted work to overcome stereotypes, in particular through gender education and the formation of practices of equal interaction in military teams. Effective overcoming of the identified barriers is possible provided that comprehensive measures are implemented, including: development of a gender-sensitive educational environment, support for female leadership, raising awareness of teaching and command staff on gender issues, as well as stimulating equal partnership between male and female cadets. Such an approach will contribute not only to reducing the impact of gender stereotypes, but also to the formation of a new military culture that meets modern challenges and is aimed at increasing the effectiveness of training future officers.

Key words: *gender stereotypes, military personnel, educational environment, female leadership.*

Постановка проблеми. Військова служба у світових практиках зазвичай сприймалася як прерогатива чоловіків. Зокрема, у воєнні часи жінки залишалися на узбіччі офіційних репрезентацій подій та комеморативних практик. Жінки брали участь у війні, але їхня роль замовчувалась або знецінювалась. Їх часто сприймали не як воїнів, а як «супровід» війни – медсестер, кухарок, зв'язкових, тоді як справжній героїзм приписувався чоловікам. Офіційні наративи й підручники тривалий час робили їхню участь «невидимою». Упродовж століть у масовій свідомості жінок закріплювали за роллю тих, хто підтримує, а не воює. Навіть коли жінки виконували бойові завдання, їх частіше сприймали як виняток, ніж як норму [5].

Сучасні воєнні умови демонструють радикальну трансформацію соціальних та професійних ролей. Жінки дедалі активніше залучаються до військової служби. Вони демонструють здатність виконувати завдання, що раніше вважалися суто «чоловічими»: як військовослужбовці, командири, снайперки, розвідниці. Жінки активно беруть участь у бойових та управлінських завданнях, а військові колективи стикаються з необхідністю адаптації до більш рівноправного середовища. Загалом ці процеси впливають на формування нових соціальних

норм і зміну традиційних гендерних стереотипів у військових колективах та актуалізують проблему дослідження гендерних стереотипів у військовій освіті. Ця освіта має амбівалентний вплив на формування гендерних стереотипів, оскільки може як руйнувати, так і підтримувати. Соціологічні дослідження вказують на наявність гендерної дискримінації і стереотипів у військових колективах. Так, дослідження О. Шевчука і колег виявило, що реалізація принципу рівних можливостей за ознакою статі у Збройних Силах України потребує подальшого вдосконалення [7, с. 94]. Важливим кроком є проведення відповідної гендерної просвіти серед військовослужбовців, зокрема здобувачів (-ок) вищої освіти. Соціологічний аналіз досвіду здобувачів (-ок) вищої освіти у військових закладах дозволяє виявити бар'єри, з якими стикаються курсанти й курсантки, оцінити рівень гендерної рівності та запропонувати механізми подолання дискримінації. Актуальність теми зумовлена необхідністю створення ефективного гендерно чутливого навчального середовища, здатного адаптуватися до нових умов воєнного часу.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Філософські витоки цієї проблематики було закладено ще у XVIII столітті. Питання рівності й соціальної ролі у суспільстві порушила М. Волстонкрафт у праці «На захист жінки». Її ідеї знайшли подальший розвиток у праці «Підкорення жінок» Дж. Стюарта Мілля, де обґрунтовано ідею рівних прав та можливостей. Основу сучасного розуміння гендеру як соціальної конструкції на початку XX століття заклала С. де Бовуар у праці «Друга стать». Одне із засадничих гасел – «Жінкою не народжуються, нею стають» – окреслило практичний старт для вивчення гендерної проблематики у сучасному світі. У середині XX століття в низці провідних університетів світу виникли дослідницькі студії, які вивчали соціальні проблеми жіноцтва. У той час поняття гендеру та його похідних (як-то гендерні ролі, гендерні стереотипи, гендерний баланс тощо) знайшло своє наукове оформлення. С. Аккер, Е. Гідденс, П. Еботт, Дж. Мані, Дж. Батлер, Р. Конневел та інші використовували гендерний аналіз для пояснення низки соціальних проблем та розвивали

ідею, що гендер – це соціальна конструкція, яка відрізняється від біологічної статі.

Зауважимо, що проблематика статі згідно з вітчизняною традицією загалом визначалася як «маргінальна» й розглядалася побіжно в контексті інших суспільних практик. Лише останніми десятиліттями ситуація змінилася, й у дослідницькому середовищі з'явилася низка праць, яка висвітлює гендерні аспекти в різних сферах суспільного життя. Зокрема, В. Чернега аналізує проблеми гендерного балансу в сімейних стосунках; гендерні диспропорції у підприємницькій сфері є предметом наукових зацікавлень С. Рудакової, Л. Щегініної, О. Поплавської, Н. Данилевич; гендерну рівність як частину корпоративної культури розглядає І. Шопіна; проблеми мотивації жінок-військовослужбовців крізь гендерно обумовлену перспективу вивчає Ю. Калагін; сучасний стан і перспективні шляхи забезпечення гендерної рівності в Силах оборони та Силах безпеки України розглядає Д. Тінін. Принципи гендерної політики в українському суспільстві розглянуто у працях Н. Лавриненко «Жінка: самореалізація в сім'ї та суспільстві (гендерний аспект)», у колективній монографії «*Femina postsovietica*. Українська жінка в перехідний період: від соціальних рухів до політики» за редакцією І. Жеребкіної. Попри актуальність та різноплановість гендерної проблематики у сучасному науковому дискурсі, залишаються нерозв'язаними низка гендерних питань, пов'язаних із сектором безпеки та оборони. Соціологічні дослідження вказують на наявність гендерної дискримінації і стереотипів у військових колективах та потребу реалізації принципу рівних можливостей за ознакою статі [2].

Метою статті є розгляд природи гендерних стереотипів у військовому середовищі шляхом соціологічного аналізу досвіду здобувачів (-ок) вищої освіти.

Методологічною основою дослідження є комплексний підхід, що охоплює низку теоретичних та емпіричних методів. У теоретичній частині роботи представлено аналіз наукових досліджень з означеної проблематики, визначено природу гендерних стереотипів та шляхи зменшення їх впливу у військово-

вому колективі навчального закладу. Проведене анкетне опитування респондентів (-ок) мало на меті визначити кількісні та якісні характеристики окресленої проблематики.

Основний розгляд теми. До наукового обігу поняття стереотипу було запозичено зі сфери друкарського ремесла, де означало відбиток, кліше. Загалом воно трактується як «стійкий і спрощений образ людини чи явища, який сформований під впливом соціуму чи власного досвіду, який повторюють чи наслідують інші, те, що часто повторюється, є загальноприйнятим і чого дотримуються у своїй діяльності» [4, с. 427]. Вочевидь, оскільки соціальна тканина зіткана із множинності соціальних взаємин, функціональних відносин між різними державними інституціями та громадськими утвореннями. У цій взаємодії релевантну роль відіграють соціальні установки, які упродовж століть перевіряються соціумом на свою «життєвість» і корисність та закріплюються у відповідних законодавчих і поведінкових актах. Перевагою стереотипів є інертність. Вони уособлюють загальні очікування та поведінкові патерни певних соціальних груп. Різновидом стереотипів є гендерні, що відображають «уявлення про соціальні ролі для чоловіків і жінок, що насамперед базуються на біологічних характеристиках. Так, традиційно жіночі ознаки називають фемінністю, а чоловічі – маскулінністю» [3, с. 17]. Якщо стать визначається природою, то гендер конструюється соціальними та культурними практиками певного історичного періоду й зберігається та транслюється за допомогою гендерних стереотипів.

Гендерні стереотипи набувають своєї соціальної значущості лише в контексті ціннісних пріоритетів, соціального досвіду і традицій певної історичної епохи. У цьому сенсі міркування, бути чоловіком чи жінкою, визначається не природними характеристиками, а реалізацією певних соціальних ролей у суспільстві [6]. Отже, «це поняття означає не річ або предмет, не багато речей або предметів, а комплексне переплетіння стосунків і процесів..., визначає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці та є одним із базових вимірів соціальної структури суспільства» [2, с. 40].

Проведене емпіричне дослідження мало на меті визначити рівень поширення гендерних стереотипів серед здобувачів (-ок) вищих військових закладів освіти. До опитування було залучено респондентів (-ок) Національної академії Державної прикордонної служби України (м. Хмельницький) та Національної академії Національної гвардії України (м. Харків). Вибірка становила 210 осіб. Емпіричне дослідження було проведено у формі анкетування із закритими та відкритими відповідями. Особливістю анкетування є те, що воно проводилося окремо для хлопців та дівчат і мало на меті виявити відмінності у сприйнятті та розумінні досвіду різними статтями й відповідно точніше діагностувати проблеми.

Результати опитування засвідчили, що майже кожен другий респондент (47,5 %) та майже кожна четверта респондентка (24,7 %) стверджують, що їм доводилося чути від викладачів / командирів твердження про поділ професійної діяльності на «чоловічі» та «жіночі» ролі у військовій сфері. Результати дослідження засвідчують, що гендерні стереотипи з боку командирів і викладачів усе ще поширені та мають більший вплив на чоловіків, які частіше стають свідками чи адресатами таких висловлювань. Практично відсутнє негативне ставлення учасників (-ць) опитування до навчання у змішаних групах (негативно 7 % – хлопці, 0 % – дівчата). Це означає, що інтегроване навчання вважається прийнятною й ефективною практикою, яка не створює суттєвих конфліктів та перешкод. 21 % учасниць опитування зізналися, що присутність хлопців у навчальних групах позитивно впливає на їх мотивацію та успішність, натомість цей показник серед хлопців був нульовим. Це свідчить, що для здобувачок освіти навчання у змішаному середовищі може бути фактором додаткової конкуренції та стимулу. Погляди респондентів (-ок) щодо гендерного балансу у військових підрозділах майже збігаються.

Результати опитування виявили різницю в питанні ставлення курсантів (-ок) до жінок-офіцерок як своїх потенційних командирів. Так, позитивне ставлення висловили 33,8 % курсантів та 80,2 % курсанток, що демонструє наявність упереджень у чоловіків і більшу підтримку ідеї жіночого лідерства

серед жінок. Кожна четверта учасниця опитування відзначила, що присутність хлопців впливає на їх мотивацію та успішність у навчанні. Натомість серед хлопців подібного ефекту немає. Лише четверта частина учасників (-ць) опитування позитивно ставиться до питань гендерного балансу, що свідчить про низький рівень підтримки рівного представництва статей і може трактуватися як відображення традиційної військової культури.

Практично однаково відповіли учасники (-ці) опитування на запитання, чи має бути у військових підрозділах приблизно рівна кількість жінок та чоловіків: позитивно – 24,4 % хлопців; 22,5 % дівчат. Різнилися відповіді учасників (-ць) опитування стосовно визначення перешкод для жінок у просуванні по службі. Так, 29,6 % курсантів і 33 % курсанток вважають, що перешкоди відсутні. У підсумку, на їхню думку, все залежить від професійних та особистісних якостей військовослужбовців. Відповіді різнилися щодо визначення ставлення суспільства (йдеться про гендерні стереотипи та упередження) як перешкоди у просуванні жінок по службі. Відповідно 22,2 % респондентів та 12,6 % респонденток вважають її основною. Серед основних перешкод просування жінок по військовій службі учасники (-ці) опитування (27 % респондентів і 35 % респонденток) вважають фізичну підготовку. Звернули увагу респонденти (-ки) на наявність стереотипів командирів як перешкоду у просуванні жінок по службі – відповідно 21 % учасників опитування та 19,4 % учасниць опитування.

Серед ефективних шляхів подолання гендерних стереотипів у військовому освітньому середовищі є розвиток лідерських якостей. Загалом лідерство може розглядатися як стратегія розуміння у військовому середовищі ризиків та прорахунків, аналіз проведених дій, процес постійного самовдосконалення та покращення командної роботи [1, с. 1199]. З огляду на важливість та актуальність лідерських компетентностей у подоланні гендерних стереотипів було з'ясовано, що оцінюють жіночі лідерські якості учасників (-ць) позитивно: 51,1 % викладачів / командирів; 16,35 % однокурсників (-ць). Майже половина (47,8 %) респонденток зізналися, що вони не мають можливості виконувати обов'язки старшої, командира

відділення чи інші лідерські ролі. Серед перешкод, які заважають розвитку жіночого лідерства у вищих військових закладах освіти, пріоритетними є брак упевненості у собі та недостатня підтримка серед викладачів (45,5 %), наявність гендерних стереотипів (33,3 %), конкуренція з боку хлопців (22,2 %). Факторами, які найбільше сприяють розвитку жіночого лідерства, на думку респонденток, є: підтримка викладачів командирів – 17,8 %, підтримка однокурсників (-ць) – 22 %; власна мотивація – 57,8 % тощо.

Серед перешкод для кар'єрного зростання жінок дівчата більше вказують на фізичні вимоги як бар'єр, а хлопці – на суспільні стереотипи. Це свідчить про різне бачення проблеми: хлопці схильні пояснювати її зовнішніми факторами, тоді як дівчата – власними можливостями. Відмінність в оцінці свідчить про суттєвий розрив між офіційним визнанням і ставленням у студентському середовищі. Зауважимо: майже половина здобувачок вищої освіти не мають можливості обіймати лідерські ролі, що обмежує їх практичний досвід. Факторами розвитку лідерських якостей слугують: власна мотивація, підтримка командирів та однокурсників (-ць).

У військових освітніх закладах зберігається помітний рівень гендерних стереотипів, особливо у ставленні до жінок-лідерок. Хлопці та дівчата мають різні перспективи: чоловіки частіше схильні сумніватися в ролі жінок-командирів, тоді як жінки – визнають труднощі, але підтримують розвиток лідерства. Лідерство визначається як ключовий механізм подолання упереджень, однак курсантки стикаються з обмеженими можливостями для його реалізації. Для ефективного розв'язання проблеми потрібні цільові заходи: створення умов для жіночого лідерства, підтримка з боку командирів і викладачів, а також робота з курсантами-чоловіками для зменшення упереджень. Результати проведеного опитування, по-перше, свідчать про наявність стійких гендерних стереотипів у середовищі військових освітніх закладів, а також відмінності у сприйнятті цих явищ курсантами і курсантками. Це також свідчить про збереження традиційних уявлень серед представників командного складу, які своєю чергою можуть впливати на

формування установок курсантів. По-друге, у питаннях навчання у змішаних групах виявлено практично повну відсутність негативного ставлення. Такий результат вказує на загальне прийняття інтегрованого формату навчання та відсутність конфліктів, пов'язаних з цим аспектом.

Отже, результати опитування демонструють подвійність ситуації: з одного боку, відбувається поступова інтеграція жінок у військове освітнє середовище, з іншого – зберігаються значні упередження та структурні бар'єри, що обмежують можливості їхнього кар'єрного та лідерського зростання. Жінки у військових освітніх закладах часто є в меншості, тому їхній досвід може «губитися» серед загальної статистики. Отримані результати дозволяють виявити розрив у поглядах. Тому, якщо виявиться, що, наприклад, хлопці значно частіше підтримують ідею «жінки не здатні бути командирами», – це сигнал для освітньої програми, спрямованої на подолання упереджень, тобто необхідно працювати з хлопцями. Якщо дівчата відчують брак підтримки, то потрібні заходи для посилення їх лідерства та впевненості.

Висновки. Результати проведеного дослідження засвідчили збереження стійких гендерних стереотипів у середовищі військових закладів вищої освіти, що виявляється як у ставленні до жінок-лідерок, так і у визначенні їхніх професійних та кар'єрних перспектив. Попри поступову інтеграцію жінок у військову сферу і загалом позитивне ставлення до навчання у змішаних групах, в освітньому середовищі продовжують функціонувати бар'єри, зумовлені як упередженнями командирів і викладачів, так і обмеженими можливостями курсанток у реалізації лідерських ролей.

Аналіз відповідей респондентів (-ок) виявив суттєві відмінності у сприйнятті проблематики: курсантки частіше демонструють готовність до розвитку лідерських компетентностей і позитивно оцінюють жіноче командування, тоді як серед курсантів поширеним залишається традиційне уявлення про поділ військових функцій за гендерною ознакою. Такий розрив у поглядах свідчить про необхідність цілеспрямованої роботи з подолання стереотипів, зокрема шляхом гендерної про-

світі та формування практик рівноправної взаємодії у військових колективах.

Ефективне подолання виявлених бар'єрів можливе за умови впровадження комплексних заходів, серед яких: розвиток гендерно чутливого освітнього середовища, підтримка жіночого лідерства, підвищення обізнаності викладацького та командного складу щодо гендерних питань, а також стимулювання рівноправного партнерства між курсантами і курсантками. Такий підхід сприятиме не лише зменшенню впливу гендерних стереотипів, а й формуванню нової військової культури, що відповідає сучасним викликам і спрямована на підвищення ефективності підготовки майбутніх офіцерів.

Список використаних джерел

1. Ганаба С. О., Волобуєв В. В. Жіноче лідерство як соціально-психологічний феномен у військових закладах вищої освіти. *Перспективи та інновації науки*. 2025. № 9. С. 1195–1206.
2. Кісь О. Як і чому жінки зникають з історії війн. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/zhinochi-dosvidy-viyny-lito-2022.html>.
3. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ : Основи, 2017. 256 с.
4. Новий тлумачний словник української мови / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2007. Т. 3. С. 427.
5. Стяжкіна О. В. Жінки України в повсякденні окупації: відмінності сценаріїв, інтенції й ресурси виживання. *Український історичний журнал*. 2015. № 2. С. 42–66.
6. Тінін Д. Г. Деякі аспекти гендерної рівності у воєнний час: як війна змінює роль жінок у суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 80. Ч. 2. С. 432–437.
7. Шевчук О., Михайлов В., Панченко В., Єфімова В. Проблеми гендерних відносин у військових колективах: соціологічний вимір. *Актуальні проблеми економіки*. 2021. № 1 (235). С. 93–101.

References

1. Hanaba, S. O. & Volobuiev, V. V. (2025), "Women's leadership as a socio-psychological phenomenon in military institutions of higher education", *Prospects and Innovations of Science*, № 9, pp. 1195–1206.

2. Kis, O. (2022), How and why women disappear from the history of wars, available at: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/zhinochi-dosvidy-viyny-lito-2022.html>.

3. Martseniuk, T. (2017), *Gender for All. Challenging Stereotypes*, Osnovy, Kyiv.

4. New explanatory dictionary of the Ukrainian language (2007), compiled by V. Yaremenko, O. Slipushko, Vol. 3, Kyiv.

5. Stiazhkina, O. V. (2015), "Ukrainian Women in Everyday Occupation: Differences in Scenarios, Intentions and Survival Resources", *Ukrainian Historical Journal*, № 2, pp. 42–66.

6. Tinin, D. G. (2023), "Gender Equality in Wartime: How War Changed the Role of Women in Society", *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, Vol. 2, № 80, pp. 432–437.

7. Shevchuk, O., Mykhailov V., Panchenko, V. & Yefimova, V. (2021), "Problems of gender relations in military teams: sociological dimension", *Actual problems of economics*, №1 (235), pp. 93–101.

Дата першого надходження статті до видання: 02.02.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.02.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 23.03.2026.